

# PRÍTOMNOSŤ AKO VÝZVA POLITIKE

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Už niekoľko desaťročí prežívame ohlasovanie konca najrozmanitejších záležitostí ľudského života: koniec románu, koniec divadla, koniec umenia vôbec, koniec kriticismu, koniec tradície, koniec revolúcií, koniec novoveku, koniec dejín ... Domnievam sa, že neprežívame koniec umenia ani koniec dejín, ale že prežívame koniec *idey* moderného umenia, koniec *idey* dejín ako lineárneho, kontinuálneho pochodu k dokonalej budúcnosti. Prežívame všeobecnú krízu modernej éry. Manifestuje sa v obrátení vlastnej tradície proti sebe.

Moderná doba začala revoltou budúcnosti. Naša predstava času je výsledkom kritického procesu: po deštrukcii kresťanskej večnosti nasledovala sekularizácia jej hodnôt a jej transpozícia do inej časovej dimenzie. V perspektíve stredovekého kresťanstva budúcnosť bola smrteľná. Posledný súd mal byť dňom jej zrušenia. Dňom príchodu večnej prítomnosti. Kritický proces modernej doby tieto termíny obrátil. Jediná večnosť otvorená pre človeka bola večnosť budúcnosti. Pozemský život stredovekého kresťana dospieval k naplneniu vo večnej existencii dobra alebo zla. Život moderného človeka je nekonečným pochodom k budúcnosti. Pretože ona je ríšou dokonalosti, a nie večný život po smrti. V toku druhej polovice 20. stor. sa vynárajú isté znaky, ktoré naznačujú zmenu modernej vízie sveta. Koncepcia dejín ako lineárneho a progresívneho procesu, ktorá sa zrodila s modernou dobou a do istej miery bola jej *raison d'être*, sa ukázala ako inkonzistentná. Jej slabnutí vplyv odкрýva puklinu v samom srdci modernej éry: jej viera v seba samu je podlomená.

Viera v dejiny ako súvislý pohyb vpred, aj keď sprevádzaný niektorými potknutiami a pádmi, brala na seba viacero podôb. Naivná aplikácia darvinizmu na spoločnosť a dejiny, vízia historického procesu ako progresívneho uskutočňovania slobody, spravodlivosti, rozumu a iných hodnôt, stotožňovanie dejín s rozvojom vedy a techniky, s ovládnutím prírody človekom alebo s univerzalizáciou kultúry. To sú niektoré z nich. Spoločná všetkým je predstava, podľa ktorej je ľudským osudom kolonizovať budúcnosť. V ostatných desaťročiach však nastala prudká premena – k budúcnosti hľadáme s obavami a strachom. Čo včera bolo zázrakom pokroku, dnes je katastrofou. Budúcnosť ako strecha dokonalosti sa zrútila. Demografi, sociológovia, fyzici, genetici hovoria o pochode k budúcnosti ako o ceste k deštrukcii. Hrozí vyčerpanie prírodných zdrojov, kontaminácia samej zeme, atómový požiar ... Výdobytkami pokroku sú hlad, intoxikácia, narkómia, nezakotvenosť, prchavosť a plytkosť. Nejde mi tu teraz o to, či tieto veštby sú pravdivé, alebo nie. Sú však výrazmi všeobecných pochybností o pokroku. Náš malý fetiš – zmena – má konkurenta, konzerváciu. Súčasnosť je kritická voči budúcnosti a začína ju detronizovať.

Pravdepodobne najkoherentnejším a najodvážnejším výrazom dejín ako progresívneho lineárneho procesu bol marxizmus. Najkoherentnejším, pretože uvažoval o dejinnom procese s prísnosťou rozumového diskurzu, najodvážnejším, preto, že tento diskurz objí-

mal tak minulosť, ako aj budúcnosť ľudstva. Veda a proroctvo. Pre Marxa sú dejiny jediným procesom, jedným a tým istým pre celé ľudstvo, ktorý sa odvíja ako matematický rad. Cez negácie a protirečenia sa rozvíjajú nové štádiá. Protagonistami tohto procesu sú spoločenské triedy poháňané energiou rozmanitých výrobných spôsobov. Každá historická perióda znamená pokrok oproti predchádzajúcej a v každej z nich jedna spoločenská trieda reprezentuje celé ľudstvo. Tak súčasnosť a bezprostrednú budúcnosť stelesňuje proletariát.

Ak násilné premeny 20. storočia potvrdzujú Marxove apokalyptické vízie, forma, v ktorej sa udiali, popiera predpokladanú racionalitu historického procesu. Absencia proletárskych revolúcií v priemyselne vyspelých krajinách a zároveň revolty na perifériách západného sveta ukazujú, že marxistická ideológia nepodnietila ani svetovú proletársku revolúciu, ani reálny socializmus, ale akési zvrátené národné obrodenie Ruska, Číny, krajín oneskorených za vekom industriálneho rastu a techniky. Protagonistami týchto zmien neboli robotníci, ale triedy a skupiny, ktoré marxisticko-leninská ideológia umiestnila na okraj či dno historického procesu – intelektuáli, roľníci, nižšie stredné vrstvy. A vážnejší je fakt, že revolúcie, ktoré zvíťazili, konštituovali režimy anomálne aj z hľadiska marxizmu. Je historickou úchyľkou, keď má mať socializmus formu diktatúry novej byrokratickej triedy alebo kasty, ktorá zdogmatizuje myšlienku, hieratizuje doktrínu, vyhlási ju za štátnu a neguje komplementárne myšlienky i doktríny. Takto vytvorený priestor je ľudskej afirmujúcej identifikácii cudzí a vrhá človeka do nedôstojných spoločenských väzieb. Seba fetišizujúce mramorové idey komunizmu nezaviedli len nové ekonomické vzťahy, ale aj paranoidnú a xenofóbnú likvidáciu „iných“ ideí v najrozsiahlejších oblastiach spoločenského života, počnúc jednoduchým oslovením a pozdravom, zvrhnutím kultúrnej identifikácie človeka a končiac masovými vraždami nositeľov pamäti iných posvätných ideí. Cieľu fetišizácie jedinej idey neslúžila len štátna kontrola všetkých verejne vyslovovaných slov, ale aj schizma spoločnosti na nositeľov idey a nemých. Hoci sa autori idey identifikovali s obrazom Prométea prinášajúceho ľuďom oheň, dejiny splnili ich podvedomú túžbu spáliť všetky cudzie idey. Vráťme sa však opäť k miestu, kde som hovoril o historickej úchyľke. Tá sa rozplynie, ak sa vzdáme koncepcie dejín ako lineárneho progresívneho procesu obdareného imanentnou racionalitou. Nie je to pre moderného človeka ľahké, pretože to implikuje koniec našich ambícií tvarovať budúcnosť. Samozrejme, nemyslím tým vzdanie sa socializmu ako etickej a politickej voľby, *slobodnej* voľby, ale vzdanie sa idey socializmu ako *nevyhnutného produktu* dejinného procesu. Aj keď idea pozbavená významu (a každú ideu, každý text zbavíme významu, ak spálime cudzie idey) patrí do dejín človeka, nikdy by nemala predstavovať cieľovú stanicu. Povinnosťou idey je nielen rekonštruovať zabudnuté významy, ale aj dodávať energiu cudzím ideám, pretože z hľadiska človeka ako príslušníka ľudského rodu cudzie idey neexistujú.

Kritika politických a morálnych úchyľiek súčasných „socializmov“, „totalitarizmov“ by mala začínať kritikou našich intelektuálnych úchyľiek. Dejiny nie sú jednotné. Sú plurálne, i keď neslobodno zabúdať na isté vymedzujúce konvencie, sú históriou ľudí a zázračnej rozmanitosti spoločností a civilizácií, ktoré ľudia vytvorili. Naša idea budúcnosti sa rozpadáva – pluralita minulosti robí plauzibilnou ideu plurality budúcnosti.

Revolty v nerozvinutých krajinách a na periférii industriálnych (či informatických)

spoločností nespĺňajú predpovede revolučného myslenia. Rebélie a výtržnosti vo vyspelejších krajinách ešte dôkladnejšie podlamujú ideu budúcnosti, ktorú tak komunisti, ako aj evolucionisti, liberáli a pokroková buržoázia vytvorili pre seba. Je pozoruhodné, že trieda, ktorej bola určená revolučná úloha *per se*, sa nepodieľa na pohyboch či výtržnostiach, ktoré otriasajú tak postindustriálnymi spoločnosťami, ako aj spoločnosťami transformujúcich sa štátov bývalého sovietskeho bloku. Tieto sociálne boje nie sú dôsledkom opozície medzi prácou a kapitálom. Sú dôsledkom konfliktov v kultúrnej, náboženskej a psychickej oblasti. Väčšinu týchto nepokojov (výrečným príkladom sú študentské nepokoje 60-tych rokov, ako aj vzbura v Los Angeles, problém Írska, arabských krajín ...) možno chápať ako inštinktívnu rebéliu proti excesívnej racionalizácii sociálneho a individuálneho života. Postindustriálny modus výroby plodí besnenie racionalizmu. Dve tváre dehumanizácie: kapitalizmus zaobchádzal s ľuďmi ako so strojmi, postindustriálna či informatická spoločnosť s nimi zaobchádza ako so znakmi.

V rebéliách etnických a kultúrnych menšín (alebo tzv. malých národov) nie sú požiadavky ekonomickej redistribúcie ani jedinými a ani ústrednými otázkami. Bojujú za uznanie svojej identity. Niečo podobné sa deje v emancipačných hnutiach žien, v hnutiach sexuálnych menšín a pod. Nejde tu ani tak o stavbu „mesta budúcnosti“, ako skôr o vynorenie sa skupín hľadajúcich svoju identitu alebo bojujúcich za svoje uznanie. Do idey revolúcie vytvorenej lineárnou a progresivistickou koncepciou dejín nezapadajú ani nacionalistické hnutia, oslobodzovacie vojny a iné nepokoje nášho i tretieho sveta. Tieto hnutia sú výrazmi partikularizmov, ktoré boli počas expanzie tak „internacionálnej pomoci“ Sovietov, ako aj Západu pokorené, a z tohto dôvodu sa stali modelmi súčasných bojov etnických a iných menšín. Tak revolty v treťom svete, vojny na Balkáne, Blízkom Východe a rebélie etnických a národných menšín sú povstaniami partikularizmov potlačených iným partikularizmom, ktorý nosí masku univerzálnosti: západný kozmopolitný kapitalizmus, komunistický proletársky internacionalizmus. Marxizmus prorokoval zánik tried a univerzalizáciu ľudstva. Súčasná hnutia sa pohybujú opačným smerom. Potvrdzujú individualitu každej skupiny i osoby (a aj individuality sexuálnych zvláštností). Marxizmus postuloval budúcnosť, v ktorej sa všetky triedy a zvláštnosti mali rozplynúť v jednej, univerzálnej spoločnosti. Dnešné boje sú bojmi za uznanie konkrétnej a individuálnej reality všetkých a každého jedného tu a teraz.

Všetky tieto procesy sa vynárajú z trhliny idey lineárneho času. Sú vpádom urazenej prítomnosti a, či už explicitne, alebo implicitne, postulujú devalváciu budúcnosti. Pozadím týchto nepokojov, rebélií, revolt je zmenená senzibilita doby. Úpadok protestantskej, meštiackej, kapitalistickej etiky s jej morálnym kódexom sporenia a práce znamená stratu dvoch ciest tvorby budúcnosti, pretože sporovlivosť a práca mali byť prostriedkami, ktorými dostaneme budúcnosť do našej moci. Povstanie osobných, až telesných hodnôt (a tu je možnosť hrozby iného než racionalistického besnenia poludnia, a to možnosť orgiazmu noci, vášne, akcie) je rebéliou proti odsúdeniu človeka k práci a proti potlačeniu túžby. Pre kresťanstvo bolo ľudské telo padlou prírodou, ale milosť Božia ho mohla transfigurovať do tela nádherného, posvätného. Moderný vek – tak kapitalizmus, ako aj socializmus – telo (a teda aj ľudskú osobu) odbožštil, znesvätil. Prestalo byť bojiskom anjelov a zlých duchov a stalo sa pracovným nástrojom. V koncepcii tela ako nástroja je

telo degradované a zbavené dimenzií radosti a rozkoše. Pervertovaný asketizmus: namiesto prostriedku dosiahnutia nebies je technikou zvyšovania produktivity. Rozkoš je pustatina, senzualita je prekážkou. Zavrhnutie rozkoše znamenalo zavrhnutie imaginárnej tvorivosti, pretože telo je nielen zdrojom pocitov, ale aj predstáv a obrazov. Pre produktivitu a optimálny výkon sú škodlivé tak fyzické otrasy zmyslovej rozkoše, ako aj fantastické otrasy imaginácie. Tak cenzúra tela v mene budúcnosti vyvrcholila v zmrazovaní tvorivých, poetických síl človeka. Súčasné rebélie tela, osoby, osobného „predsudku“, etnika, menšiny ... sú tiež rebéliami imaginácie. Odmietajú lineárny čas. Ich hodnotami sú hodnoty prítomnosti. Telo a imaginácia, pocity a vnemy sú zrušením času v okamžitom momente, obrazy túžby rozpúšťajú minulosť a budúcnosť v bezčasovej prítomnosti. Znovuzrodenie tela môže byť znamením, že človek znovuobjaví svoju zabudnutú múdrosť, nájde cestu k prítomnosti, onomu tu a teraz, kde život a smrť sú dve polovice jednej a tej istej ríše.

Tieto rozmanité znaky signalizujú zmenu našej predstavy času. Na počiatku modernej éry kresťanská večnosť stratila tak svoju ontologickú realitu, ako aj logickú koherenciu. Kriticismus z nej urobil nezmyselné tvrdenie, prázdne slovo. Dnes je budúcnosť v podobnej pozícii. Celá novoveká kritika náboženstva od Huma po Marxa by sa dala aplikovať na budúcnosť: budúcnosť je neskutočná, okráda nás o realitu, neexistuje a ochudobňuje náš život. Kritiku budúcnosti však nepreviedla filozofia, ale telo, osobné dimenzie človeka a jeho imaginácia.

Antika uctievala minulosť. Aby človek čelil tyranii minulosti, vynášiel etiku a estetiku výnimiek založených na okamihu. Slobodu okamihu postavil proti nemilosrdnosti minulosti a predkov. V okamihu je centrom *teraz*, ktorému nevládne ani „predtým“, ani „potom“ – čas radosti a rozkoše, čas-mimo-času, náboženské zjavenie alebo poetická vízia. Aj novovek a moderná doba vníma okamih ako bariéru voči nadvláde budúcnosti. V opozícii voči sukcesívnemu a nekonečnému historickému času moderná poézia a umenie vôbec už od čias romantizmu potvrdzuje pôvodný čas, žitý čas, moment počiatku. Pôvodný čas nie je predtým ani potom, je teraz. Je to zmierenie začiatku a konca. Každé teraz je začiatkom i koncom. Návrat k počiatku je návratom k prítomnosti. Vízia prítomnosti ako bodu konvergencie všetkých časov a dôb – pôvodne vízia básnikov a potom aj filozofov „života“, „človeka“, „existencie“, „vecí samých“ a i. – sa stala bazálnym presvedčením ležiacim v postojoch a názoroch väčšiny našich súčasníkov. Prítomnosť sa stala centrálnou hodnotou temporálnej triády. Vzťah medzi tromi časmi sa zmenil, ale to neznamená zmiznutie minulosti alebo budúcnosti. Naopak, získavajú na opravdivosti. Stávajú sa dimenziami prítomnosti, obe sa vyskytujú ako prítomné v „teraz“. Nastal čas vybudovať etiku a politiku na poetike TU A TERAZ. Politika prestáva byť konštrukciou budúcnosti. Jej poslaním je urobiť obývateľnou prítomnosť.

Etika „tu a teraz“ nie je hedonistická, i keď potvrdzuje radosť a zmyslovosť. Je etikou ochrany ľudskej osoby v dobe masovej, davovej povahy spoločenského života, v ktorej hodnoty individualizmu stroskotávajú a pervertujú do atomizmu, nespútaného egoizmu a fanatizmu manipulácie.

Prítomnosť odкрýva, že koniec nie je ani odlišný od začiatku, odlišný v zmysle nepriepustnej cudzoty, a nie je ani proti nemu. Je jeho komplementárnou polovicou. Žiť

v prítomnosti znamená žiť zoči-voči smrti. Človek vynášiel večnosť a budúcnosť, aby unikol smrti. Každý z týchto objavov sa nakoniec stal fatálnou pascou. Prítomnosť nás zmieruje s našou smrteľnosťou, odkrýva nám našu schopnosť umierať na smrť. Život zoči-voči smrti je opravdivý život. Vnútri „tu a teraz“ sú život a smrť jednou skutočnosťou, rozmanitosťou jednoty, sú plodom toho istého mystéria.

Rýchlosť vybičovaná až do pocitu nehybnosti privádza súmrak budúcnosti. Politika vystavená dileme prítomnosti tápa. Na jednej strane politika mala a má spoločenskú a kultúrnu povinnosť vyjadrovať sa jasne, transparentne a voliť účinné prostriedky takéhoto svojho postupu. Na druhej strane činnostným poľom politiky dneška je extrémne pluralistický stav spoločnosti, v ktorom absentujú vymedzujúce konvencie. Svet sa stal otvorenou mnohonásobnosťou fragmentov najrozmanitejšieho pôvodu. Stráca sa alebo je narušený zmysel pre spolupatričnosť a identitu.

Výzva prítomnosti politike je teda výzvou znovuriešiť túto dilemu. K jej prekonaniu môže dospieť vlastným otvorením sa životnej realite, otvoriť sa onomu „tu a teraz“, preniknúť k archetypálnemu charakteru istých prežívajúcich konvencií, a takto umožňovať nekonfrontačné stretávanie sa inakostí, rozmanitostí pri zachovaní ich identity, riadiac sa princípom komplementarity. Načúvať problémom a nádejám, ktoré hýbu „svetom“, vysloviť ich a načúvať ozvene odpovedí z „úst“ spoločenstva. Politika sa však potrebuje vymedzovať a ísť za svojou víziou – víziou poriadku. Najlepší možný výraz politiky predpokladá vždy svár a harmonizáciu poriadku a neusporiadanosti. Jeho genéza je konvergenciou vízie, programu a reality. V tomto procese program, istá vízia, reprezentuje najrozumiteľnejší a, ako je to len možné, úplný poriadok obozretne zaobstarávajúci prostredie pre neusporiadanosť skutočnosti. Program, ktorý umelo zavádza neporiadok, je a priori protirečením v sebe samom – snaží sa programovať život a spontaneitu, čím ich nevyhnutne marí. Oproti tomu program, ktorý oktrojuje poriadok, zmrazuje špecifický, efemérny stav reality a je vzápätí zaskočený životom. Oba tieto prístupy sú nepoužiteľné a obidva podľa premenlivých zreteľov sú totalitárne.

Namiesto toho v prirodzenej dialektike poriadku vízie či programu a životnej variety sa uskutočňuje politika, ktorá je schopná dať odpoveď na najrozmanitejšie formy života v najrozmanitejších spoločenstvách a spoločnostiach, štátoch a dobách, ktorá je pre svoj ľud tým, čo má byť cieľom každej opravdivej politiky: stať sa možnosťou takej organizácie spoločenských procesov, ktoré vedú k prebývaní ľudí ako blížnych v spoločnosti, ktorá je pôdou pre rozvinutie atribútov a funkcií *domova*.

---

PhDr. Jozef Pauer, CSc.  
Filozofický ústav SAV  
Klemensova 19  
813 64 Bratislava  
SR